

K. Sirvydo *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum* – XVII a. kalbinės situacijos LDK atspindys

ANŽELIKA SMETONIENĖ

Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, 10308 Vilnius

El. paštas anzelika.smetoniene@gmail.com

K. Sirvydo 1620 m. žodynas *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum* yra unikalus šaltinis. Jis iš kitų to meto lietuvių kalbos raštų išsiskiria skolinių, hibridų ir naujadarų gausa. Jame atsispindi XVII a. pradžios lietuvių kalbos leksika, todėl šiame straipsnyje siekiama išsiaiškinti, kurie *Promptuarium* slavizmai ir hibridai yra okaziniai, o kurie tuometinėje lietuvių kalboje greičiausiai vartoti plačiai, bet nepakliuvę į kitus LDK lietuvių kalbos raštus.

Raktažodžiai: K. Sirvydas, žodynas, slavizmai, hibridai

IVADAS

Kelta nemažai diskusijų dėl Konstantino Sirvydo pirmojo žodyno *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum* (1620). Iki šiol nėra vieno požiūrio į 1620 m. leidimą, nes neretai jis laikomas atskiru žodynu, o ne pirmuoju *Dictionarium trium linguarum* leidimu su kitokia antrašte. Kad ir kokios nuomonės būtų laikomasi, neginčijama, kad šis K. Sirvydo žodynas „turėjo išskirtinę reikšmę to meto švietimui: buvo svarbi priemonė mokytis lotynų ir lietuvių kalbų, verstis lenkiškus ir lotyniškus tekstus“ ir kad „jame įdėta daug to meto šnekamosios kalbos žodžių“ [12, 24–25]. K. Sirvydo leksika yra sulaukusi nemažai mokslininkų dėmesio, jį tyrė Vincentas Drotvinas [2], Kazys Pakalka [9, 10, 11, 12], Jurgis Lebedys [5, 6], Vincas Urbutis [20], Jonas Palionis [13], Zigmas Zinkevičius [21] ir kt. Dažniausiai atkreipiamas dėmesys į skolinių gausą K. Sirvydo žodynuose, naujadarus, kurių reikšmė be greta esančių kitų kalbų žodžių kartais sunkiai suprantama.

Iš kitų to meto lietuvių kalbos rašytinių tekstų *Promptuarium* (toliau – SPPr) išsiskiria tuo, kad jame randama kitur nepaliudytų slavizmų ir hibridų. Dalis jų nėra vartojama ir šiandieninėse tarmėse, net rytų aukštaičių, kuri buvo K. Sirvydo žodyno pagrindas. Šio straipsnio objektas yra kituose LDK ir Mažosios Lietuvos senuosiuose lietuvių kalbos raštuose nepaliudyti slavizmai ir slaviškos šaknies hibridai, t. y. vartojami tik SPPr. Tikslas – sužinoti, kurie slavizmai ir hibridai yra okaziniai, sukurti ar vartoti tik K. Sirvydo, o kurie – galimai vartoti

tuometinėje lietuvių kalboje plačiai, bet neužrašyti kituose lietuvių kalbos raštuose dėl pastarųjų religinės, taigi ir siauresnės, tematikos. Siekiant tikslo iš SPr buvo surinkti visi slavizmai ir slaviškos šaknies hibridai ir vėliau buvo išskirti tie, kurie užrašyti tik SPr. Slavizmais vadinami žodžiai, kuriuos įvairių kontaktų (ekonominių, kultūrinių, politinių ir t. t.) metu lietuvių kalba, recipientė, perėmė iš slavų kalbų, kalbų donorių. Kartais skolinančiai kalbai įvardyti vartojamas žodis *šaltinis*, bet pabrėžtina, kad kalbant apie skolinimąsi iš rytų slavų ar lenkų kalbos *šaltinis* nereiškia to paties, kaip tarptautinių žodžių atveju. Tai nėra pirminis šaltinis, iš kurio žodis pradėjo plisti po įvairias kalbas. O žodžiai, esantys tarp indigenių žodžių ir skolinių, yra hibridai. Evalda Jakaitienė ir Stasys Keinys yra atkreipę dėmesį, kad pirmiausia hibridas yra leksikologijos terminas, tarpinė grandis tarp skolinių ir indigenių žodžių [4, 117; 3, 211], tačiau hibridai neatsiejami ir nuo žodžių darybos, nes ji yra būtina sąlyga jiems atsirasti, hibridai turi ir savų, ir skolintų morfemų.

Pirmieji slavizmai į lietuvių kalbą atėjo iš rytų slavų vakarinių tarmių IX–XI a. [1, 351; 7, 503], kontaktai su lenkais ir skolinimasis iš lenkų kalbos prasidėjo kiek vėliau – maždaug nuo XV a. [3, 229; 22, 106]. Lenkų kalbos periodizacija yra skirstoma į tris etapus: senąją lenkų kalbą (XIV–XV a.), vidurinę lenkų kalbą (XVI–XVIII a.) ir naująją lenkų kalbą (XVIII a. pab. iki dabar). Rytų slavų periodizacija yra sudėtingesnė. Rytų slavų pagrindu susiformavusi kalba vadinama senąja rusų rašto kalba, kuri jau XIII–XIV a. pradėjo skirtis į rytinius ir vakarinius variantus. Rytinių dialektų pagrindu susiformavo rusų kalba (*великорусский язык*). Pietvakarinė ploto dalis įėjo į LDK teritoriją ir čia apie XIII a. pradėjo formuotis, o XV a. jau galutinai susiformavo rašytinė rusėnų kalba. Taigi, SPr paliudyti slavizmai gali būti atėję iš: senosios rusų kalbos; rusėnų kalbos; lenkų kalbos (senosios ir vidurinės), lenkų ir rytų slavų tarmių. Skoliniai, atėję iš lenkų kalbos, vadinami polonizmais, iš senosios rusų ir rusėnų kalbos – skoliniais iš rytų slavų.

Iš SPr buvo išrinkta 678 nesikartojančių leksemų slavizmai ir slaviškos šaknies hibridai. SPr slavizmai ir slaviškos šaknies hibridai pirmiausiai buvo suskirstyti į kelias grupes. Pirmąją sudaro slavizmai, lietuvių kalboje nuo seno įję į plačią vartoseną, paliudyti ne tik kituose senuosiuose lietuvių kalbos raštuose – dauguma jų vartojami ir šiandieninėje bendrinėje lietuvių kalboje: *altorius* SP113 1. ‘aukuras (senovėje)’; 2. ‘tam tikras stalas bažnyčioje, kur laikomos pamaldos’; 3. ‘bažnytinis paveikslas, nešamas per procesijas’ [8]; *bažnyčia* SP61 ‘maldos namai, ppr. katalikų ir protestantų’ [8]; *česnakas* SP18 ‘aštraus kvapo daržovė (*Allium sativum*); jos galvelė, vartojama prieskoniams’ [8]; *dvaras* SP28 1. ‘dvarininko ūkis, sodyba’; 2. ‘feodalo ūkis’; 3. ‘baudžiava, dvarysta’; 4. ‘kiemas; sodyba’; 5. ‘rūmai’; 6. ‘turtas, gėrybės’ [8]; *grybas* SP40 1. ‘organizmas, ppr. išauginantis kotą ir kepurėlę, kremblys’; 2. ‘puvėsis, puvinys’; 3. ‘prk. nešvarumas’ [8] ir t. t. Į šią grupę įeina ir vediniai su lietuvių kalbos priesagomis iš tokių senų slavizmų: *bajorystė* SP168 1. ‘bajoro vardas, titulas’; 2. ‘bajorai, bajorija’ [8]; *ciesorystė* SP10 ‘bajorai, bajorija’ [8]; *dvaringas* SP289 1. ‘turintis daug dvarų’; 2. ‘būdingas dvaro aplinkai’ [8]; *knygelė* SP67 ir t. t. Šie vediniai formaliai būtų hibridai – „žodžiai, be savo, turintys ir kitų kalbų nekaitybinių morfemų“ [7, 207], o jų esminė sąlyga yra aiškus jų pamatinis žodis [4, 114]. Vis dėlto slavizmai, kurie yra pamatiniai žodžiai, yra senesnio klando skoliniai, jie vieninteliai lietuvių kalboje įvardija kokią nors realiją ir neturi indigenių leksinių gretybų (išskyrus kelis atvejus: *botagas* SP60 ir *rykštė* [8]; *svotas* SP37 ir *piršlys* [8]), nors ir šiuo atveju skoliniai turi daugiau reikšmių), todėl suvokiami jau kaip savakilmiai žodžiai, o vediniai iš jų – kaip įprasti lietuvių kalbos derivatai. SPr tokių slavizmų ir jų vedinių yra 484 nesikartojančios leksemos, tačiau jie nebuvo nagrinėti, nes straipsnio objektas – tik SPr vartojami slavizmai ir slaviškos šaknies

hibridai. Pabrėžtina, kad nebuvo atsižvelgiama į skolinių ar hibridų nežymius fonetikos ir morfologinius skirtumus. Pavyzdžiui, *lenciūgas* SPr70 ir *lančiūgas* DP437 (1) laikyti viena leksema.

Antrąją slavizmų ir slaviškos šaknies hibridų grupę sudaro žodžiai, kurie paliudyti SPr, bet nėra užrašyti kituose senuosiuose lietuvių kalbos raštuose. Retais atvejais šie žodžiai yra paliudyti dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse, tačiau tai gali būti jau vėlesnio skolinimosi reiškinys. Skliaustuose pateikiami SPr slavizmų galimų kalbų donorių žodžiai. Dėl straipsnio apimties slavų kalbų žodžių reikšmės nepateikiamos, bet į jas buvo atsižvelgta ir jomis remiantis kai kuriais atvejais nustatomas skolinio šaltinis. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos skolinys *mužikas* SPr11 ‘valstietis, ūkininkas’ [8] yra skolinys iš rytų slavų sen. rus. *мужикъ* 1. ‘простолудин, крестьянин’; 2. ‘о мужчине (преимущественно иной веры или нерусской народности)’; 3. ‘муж, супруг’ [27, T. 9, 304]; rusėnų *мужикъ*, *мужыкъ* 1. ‘селянин, прастваалюдзін’; 2. ‘мужчына’ [23, T. 18, 211], o ne iš le. *muzyk* 1. ‘mężczyzna’; 2. ‘maž, małżonek’ [16, T. 15, 226].

SPR SLAVIZMAI

Nemaža SPr užrašytų slavizmų dalis nebuvo vartota kitų lietuvių kalbos senųjų raštų autorių (nors dabar kai kurie jų vartojami tarmėse). Kaip jau minėta, taip galėjo atsitikti ir dėl žodyno specifikos: kiti XVI–XVII a. lietuvių kalbos raštai buvo religinio turinio, kuris lėmė ir leksikos ribotumą. Dalis SPr slavizmų yra okaziniai polonizmai (15 leksemų), jie užrašyti tiesiogiai pagal lenkų kalbos pavyzdį, neturi atitikmenų rytų slavų kalbose: *atkonyčia* SPr181 ‘galvos papuošalas, kaspinas’ [8] (< le. *tkanica* [16, T. 9, 158]); *blėkai* SPr31 ‘viduriai, žarnos; valgis iš jų’ [8] (< le. *flak* [16, T. 7, 77]); *ciprisas* SPr16 ‘kiparisas (Cupressus)’ [8] (< le. *cyprys* [16, T. 3, 723]); *chvoldas* SPr30 ‘klostė’ (< len. *fałd* [16, T. 7, 6]); *chvoldavoti, -avoja, -avojo* SPr30 ‘klostyti’ (< len. *fałdować* [16, T. 7, 6]); *dišlius* SPr21 ‘vežimo rodiklis, gražulas’ [8] (< le. *dyszal* [16, T. 6, 302]); *farbatka* SPr31 ‘nėrinys’ (< le. *forbotek* [16, T. 7, 94]); *hetmanyti* SPr42 ‘būti etmonu’ (< le. *hetmanić* [16, T. 8, 341]); *jermėkas* SPr35 ‘apatišnis moteriškas drabužis’ [8] (< le. *giermak* [16, T. 7, 340]); *kleka* SPr55 ‘dvasininkas, kaimo mokytojas’ (< le. *klecha* [16, T. 10, 346]); *koplūnas* SPr51 ‘kastruotas gaidys’ [8] (< le. *kopłun* [16, T. 10, 103]); *metelnykas* SPr80 ‘juokdarys, cirko artistas’ [8] (< le. *mietelnik* [16, T. 14, 122]); *partačius* SPr119 ‘kas partalija, gadintojas, darkytojas’ [8] (< le. *partacz* [16, T. 23, 264]); *sėta* SPr10 ‘porinis skaičius, pora’ [8] (< le. *cetno* [16, T. 3, 171]); *zamišius* SPr209 ‘minkštai išdirbta oda’ (< le. *zamesz* [18, 1659]). K. Sirvydui, rašančiam pirmąjį tokio pobūdžio žodyną, teko sunkus darbas rasti lietuvių kalboje atitikmenis lenkų ir lotynų kalbų žodžiams. Kai tokių atitikmenų nebuvo, autorius ėjo paprasčiausiu keliu – adaptavo šalia užrašytą lenkų kalbos žodį. Tik vieną kartą K. Sirvydas greta pateikė ir platesnį paaiškinimą, bet ne indigenį sinonimą: le. *kopłun* / lie. *koplūnas, gaidys romytas*.

Daug gausesnis yra SPr slavizmų pogrupis (120 leksemų), kai verčiant žodžius į lietuvių kalbą pavartotas neaiškios kilmės slavizmas, skolinys iš rytų slavų kalbų arba polonizmas, bet neadaptuojamas šalia užrašytas lenkų kalbos žodis: *alubnykas* SPr37 ‘karvelidė’ (< sen. rus. *голубникъ* [27, T. 4, 69]; rusėnų *голубникъ* [23, T. 7, 50]); *alvenikas* SPr65 ‘indelis, vartojamas rankoms mazgoti (apsilieti)’ [8] (< le. *alwinik* ‘rodzaj naczynia, może alembik’ [15]); *arielka* SPr37 ‘degtinė’ (< sen. rus. *горьлка* [27, T. 4, 84]; rusėnų *горелка, зарелка* [23, T. 7, 72]); *asetras* SPr47 ‘eršketas’ [8] (< sen. rus. *оцетръ* [27, T. 13, 87]; rusėnų *оцетръ* [23, T. 22, 365]; le. *jesiotr* [16, T. 9, 439]); *brylius* SPr51 ‘skrybėlė’ [8] (< brus. *брыль*; le. *bryl*

(1) Straipsnyje vartojamos tradicinės *Lietuvių kalbos žodyno* santrumpos.

[18, 144; 30, 389]); *sukravoti*, -*avoja*, -*avojo* SPr16 'cukrinti' [8] (< le. *sukrować* [16, T. 3, 712]; ukr. *цукрувати* [24, T. 6, 265]); *čėra* SPr17 'taurė' (< le. *czara* [16, T. 4, 7]; brus. *чара* [18, 178]); *čėrai* SPr40 'burtai' [8] (< le. *czary* [16, T. 4, 6]; brus. *чары* [18, 178]); *čėraunykas* SPr40 'burtininkas' [8] (< rusėnų *чаровникъ* [28, T. 2, 474]; le. *czarownik* [16, T. 4, 21]); *čėrpyčia* SPr50 'plytelė krosniai statyti, koklis' [8] (< brus. *чєрєпїца* [18, 178]); *čėrevykas* SPr182 'batas' [8] (< rusėnų *чєрєвїкъ* [18, 178]); *čėobras* SPr16 1. 'lūpažiedžių šeimos kvapus, smulkiais žiedais augalas (Thymus)'; 2. 'dašis (Satureja)' [8] (< le. brus. *чєбор* [18, 183]); *dieška* SPr30 1. 'statinė, kubilas'; 2. 'duonkubilis' [8] (< sen. rus. *дежка* [27, T. 4, 201]; le. *dzieška* [16, T. 6, 458]); *dyba* SPr21 'stulpas, prie kurio pririštas žmogus buvo plakamas, gėdos stulpas' [8] (< sen. rus. *дыба* [27, T. 4, 394]; rusėnų *дыба* [23, T. 9, 122]; le. *dyba* [16, T. 6, 268]); *dronyčia* SPr25 'plona lenta, plona stogo dengiamoji lentelė, malksną' [8] (< sen. rus. *драница* [27, T. 4, 350]; rusėnų *драница* [23, T. 9, 62]; le. *dranica* [16, T. 6, 6]); *driaučius* SPr60 'ietis' [8] (< rusėnų *дрєвїцє*, *дрєвїцє* [23, T. 9, 70]; le. *drzewce* [16, T. 6, 302]); *drukorius* SPr26 'spaustuvininkas, spausdintojas' [8] (< sen. rus. *друкаръ* [26, T. 4, 365]; rusėnų *друкаръ* [23, T. 9, 86]; le. *drukarz* [16, T. 6, 84]); *duknos* SPr122 'patalai' [8] (< le. *duchna* [16, T. 6, 147]); *dvarčius* SPr31 'dvariukas' [8] (< sen. rus. *дворецъ* [27, T. 4, 191]; rusėnų *дворецъ* [23, T. 7, 287]; le. *dworzec* [16, T. 6, 263]); *formavoti*, -*avoja*, -*avojo* 'suteikinti formą (informavoti, -*avoja*, -*avojo* 'suteikti formą SPr200) (< rusėnų *формовати* [28, T. 2, 455]; le. *formować* [16, T. 7, 100]); *furtonas* SPr32 'vežikas, važmininkas' [8] (< le. *furman* [16, T. 7, 156]; ukr. *фурман* [24, T. 6, 141]; brus. *фурман* [24, T. 6, 141]); *furtonyti*, -*ija*, -*ijo* SPr32 'vežti vežimu, būti vežiku' (< le. *furmanić* [16, T. 7, 157]; ukr. *фурманити* [24, T. 6, 141]); *futra* SPr32 'kailiniai' [8] (< rusėnų *футро* [28, T. 2, 459]; le. *futro* [16, T. 7, 159]); *gacios* SPr30 'apatinės kelnės' (< rusėnų *гачи*, *гачи* [23, T. 15, 33]; le. *gace*, *gacie* [16, T. 7, 163]); *galka* SPr33 'rutulėlis, gumuliukas' [8] (< sen. rus. *галка* [27, T. 4, 9]; rusėnų *галка*, *кгалка* [23, T. 6, 246]; le. *galka* [16, T. 7, 183]); *gojus* SPr34 'nedidelis, gražus miškelis, giraitė' [8] (< sen. rus. *гай* [27, T. 4, 8]; rusėnų *гай* [23, T. 6, 241]; le. *gaj* [16, T. 7, 173]); *gvaltyti* SPr41 1. 'gvaltu, prievarta reikalauti'; 2. 'prievartauti, žaginti' [8] (< rusėnų *квалтити*, *гвалтити*, *квалтити* [23, T. 15, 34]; len. *gwalcić* [16, T. 8, 241]); *jubileušas* SPr81 'kokio nors žymaus įvykio sukaktuvių šventė' [8] (< le. *jubileusz* [16, T. 9, 528]); *kalpokas* SPr59 'tokia veltinė kepurė' [8] (< sen. rus. *колпакъ* [27, T. 7, 253]; rusėnų *колпакъ* [23, T. 15, 219]; le. *kołpak* [16, T. 10, 491]); *katarnukas* SPr59 'vyriausias kunigaikščio dvaro prievaizdas; dešimtininkas; šiaip koks aukštesnis valdininkas' [8] (< sen. rus. *коморникъ* [27, T. 7, 267]; rusėnų *коморникъ* [23, T. 15, 245]; le. *komornik* [16, T. 10, 510]); *kanclerija* SPr51 'raštinė' (< sen. rus. *канцєлярїя*, *канцїлїрїя* [27, T. 7, 60]; rusėnų *канцєлярїя* [23, T. 14, 261]; le. *kancellaryja* [16, T. 10, 61]); *kanclierius* SPr51 'kancleris' (< sen. rus. *канцїлєръ*, *канилєръ* [27, T. 7, 60]; rusėnų *канцїлєръ* [23, T. 14, 262]; le. *kanclerz* [16, T. 10, 63]); *kaniūkšnė* SPr175 'arklidė' (< sen. rus. *конюшня* [27, T. 7, 291]; rusėnų *конюшня* [23, T. 15, 291]); *karėniekas* SPr60 'toks arpsiaustas' (< rusėnų *копєнякъ* [23, T. 15, 297]; le. *kopienak* [16, T. 10, 619]); *karocius* SPr60 'žmogus, kuris kasa' (< rusėnų *копачъ* [23, T. 15, 296]; le. *kopacz* [16, T. 10, 611]); *kartonas* SPr50 'žieminis švarkas, vatinukas' [8] (< sen. rus. *кафтанъ* [27, T. 7, 95]; rusėnų *кафтанъ* [23, T. 15, 5]; le. *kaftan* [16, T. 10, 20]); *katlerius* SPr57 'katilų dirbėjas, taisytojas ar pardavėjas' [8] (< rusėnų *котляръ* [23, T. 16, 59]; le. *kotlarz* [16, T. 11, 79]); *kažetėkas* SPr33 'odų dirbėjas, odminys, odininkas, odžius' [8] (< rusėnų *кожємяка* [23, T. 15, 175]); *kilepas* SPr17 'senoviškas ginklas – kirvukas ir plaktukas ant ilgo koto' [8] (< rusėnų *килєпъ* [23, T. 15, 82]); *klėtkā* SPr55 'narvas' (< sen. rus. *клетка* [27, T. 7, 166]; rusėnų *клетка* [23, T. 15, 114]; le. *klatka* [16, T. 10, 341]); *knatas*

SPr56 'žvakės, žibalinės lempos dagtis' [8] (< rusėnų *кнотъ* [23, T. 15, 146]; le. *knot* [16, T. 10, 432]); *kodylnūčia* SPr50 'indas, kuriame deginami smilkalai, smilkytuvas' [8] (< sen. rus. *кадильница* [27, T. 7, 12]; rusėnų *кадильница* [23, T. 14, 215]; le. *kadzilnica* [16, T. 10, 16]); *kolytynykas* SPr50 'senoviškų piniginių dirbėjas ar pardavėjas' [8] (< rusėnų *колитник* [23, T. 15, 208]; le. *kaletnik* [16, T. 10, 28]); *koptūras* SPr51 'gaubtuvas' (< sen. rus. *каптуръ* [27, T. 7, 67]; rusėnų *каптуръ* [23, T. 14, 273]; le. *kaptur* [16, T. 10, 104]); *koralius* SPr60 'koralas' [8] (< sen. rus. *коралъ* [27, T. 7, 305]; le. *koral* [16, T. 10, 627]); *katavoti, -avoja, -avojo* SPr52 'kankinti, plakti, mušti' [8] (< rusėnų *катовати* [23, T. 14, 299]; le. *katować* [16, T. 10, 176]); *kotauka* SPr52 'mirties bausmės vykdytoja, budėlė' (2) (< rusėnų *катовка* [23, T. 14, 299]; le. *katowka* [16, T. 10, 177]); *krapylas* SPr65 'šluotelė kam šlakstyti, šlakstyk-lė' [8] (< sen. rus. *кропило* [27, T. 8, 72]; rusėnų *кропило* [23, T. 16, 172]); *kriaučius* SPr63 'siuvėjas' [8] (< sen. rus. *кравецъ* [27, T. 7, 402]; rusėnų *кравецъ* [23, T. 16, 80]; le. *krawiec* [16, T. 11, 134]); *kromas* SPr63 'krautuvė, parduotuvė' [8] (< rusėnų *крома* [23, T. 16, 88]; le. *kram* [16, T. 11, 121]); *krominykas* SPr63 'pirklys, pardavėjas' [8] (< rusėnų *крамникъ* [23, T. 14, 262]; le. *kramnik* [16, T. 11, 124]); *krota* SPr63 'narvelis' [8] (< rusėnų *крата* [23, T. 16, 100]; le. *krata* [16, T. 11, 133]); *kštaltas* SPr67 'pavidalas' (< rusėnų *кшталтъ* [23, T. 16, 262]; le. *ksztalt* [16, T. 11, 417]); *kuknia* SPr67 'virtuvė' [8] (< sen. rus. *кухня* [27, T. 8, 150]; rusėnų *кухня* [23, T. 16, 256]; le. *kuchnia* [16, T. 11, 531]); *kukorius* SPr67 'virėjas' [8] (< rusėnų *кухаръ, кухарь* [23, T. 16, 254]; le. *kucharz* [16, T. 11, 529]); *kumštas* SPr68 'juo-kas' (< rusėnų *кушитъ* [23, T. 16, 224]; le. *kunszt* [16, T. 11, 548]); *kumštavoti* SPr68 'juo-kauti' (< rusėnų *кушитовати* [23, T. 16, 224]; le. *kunsztować* [16, T. 11, 550]); *kušnierius* SPr68 'kailiadirbys' [8] (< sen. rus. *кушнеръ* [27, T. 8, 153]; rusėnų *кушнеръ* [23, T. 16, 261]; le. *kusznierz* [16, T. 11, 595]); *kvosas* SPr41 'alūnas' [8] (< sen. rus. *квасъ* [27, T. 7, 103]; rusėnų *квасъ* [23, T. 15, 17]; le. *kwas* [16, T. 11, 608]); *lakonka* SPr79 'praustuvė' (< rusėnų *лаханка* [23, T. 17, 124]); *latas* SPr74 'svorio matas – 1/32 svaro dalis' [8] (< sen. rus. *лотъ* [27, T. 8, 287]; rusėnų *лотъ* [23, T. 17, 123]; le. *lot* [16, T. 12, 573]); *lavinykas* SPr71 'vals-čiaus teisėjo padėjėjas; teismo tarėjas' [8] (< sen. rus. *лавникъ* [27, T. 8, 157]; rusėnų *лавникъ* [23, T. 16, 272]; le. *lawnik* [16, T. 12, 530]); *levyčia* SPr72 'levo, liūto patelė' [8] (< sen. rus. *львица* [27, T. 8, 318]; rusėnų *львица, лвица* [23, T. 17, 151]; le. *lwica* [16, T. 12, 420]); *liesvyčios* SPr25 'kopėčios' (< sen. rus. *лъсвица* [27, T. 8, 211]; rusėnų *лесвица* [23, T. 17, 4]); *liūbastis* SPr74 'meilumas' (< rusėnų *любость* [23, T. 17, 168]); le. *lubość* [16, T. 12, 317]); *taknos* SPr61 1. 'plaukai, kudlos; 2. 'kutai, spurgai' [8] (< brus. *махна* [18, 739]); *taknotas* SPr61 'plaukuotas, gauruotas' [8] (< sen. rus. *мохнатый* [27, T. 9, 280]; rusėnų *мохнатый* [23, T. 18, 174]); *malmazija* SPr76 (< sen. rus. *малмазья* [27, T. 9, 23]; rusėnų *малмазия* [23, T. 17, 240]; le. *małmaza* [16, T. 13, 73]); *maneliai* SPr77 'geležiniai, grandinės, pančiai, surakinimai' (3) [8] (< sen. rus. *манела* [27, T. 9, 27]; rusėnų *манеля*,

- (2) 1979 m. išleisto fotografuotinio K. Sirvydo žodyno *Dictionarium trium linguarum* (1642) ir 1997 m. išleisto fotografuotinio žodyno *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum* (1620) gale sudarytoje žodžių rodyklėje klaidingai nurodyta skolinio *kotauka* reikšmė 'kankinimo vieta'. Slavų kalbų atitikmenys ir lotynų kalbos žodis *tortrix* rodo, kad reikšmė yra 'mirties bausmės vykdytoja, budėlė'.
- (3) Šiuo atveju verta pateikti skolinio atitikmenų slavų kalbose reikšmės: sen. rus. *манела* 'украшение, род браслета, надевавшегося поверх рукава' [27, T. 9, 27]; rusėnų *манеля, манелле, манела* 'бранзалет; маністы' [23, T. 17, 255]; le. *manella* 'drogocenna ozdoba noszona na ramieniu, bransoleta; naramiennik' [16, T. 13, 143], bet tik lenkų kalboje yra paliudyta reikšmė 'kajdany, więzy', tiesa, ji perkeltinė. Vis dėlto atsižvelgiant į žodžių reikšmės yra didesnė tikimybė, kad lie. *maneliai* yra polonizmas.

манелле, манела [23, T. 17, 255]; le. *manella* [16, T. 13, 143]); *melnykas* SPr82 ‘malūnininkas’ [8] (< sen. rus. мельникъ [27, T. 8, 83]; rusėnų мельникъ, мелникъ [23, T. 17, 318]; le. *mielnik* [16, T. 14, 47]); *mincė* SPr81 ‘moneta’ [8] (< rusėnų мынца, мицца [23, T. 18, 247]; le. *tuńca* [16, T. 15, 247]); *mincorius* SPr81 ‘pinigų kalėjas’ [8] (< rusėnų миццарь, мыццарь [23, T. 18, 247]; le. *tuńcarz*, *tuńcarz* [16, T. 15, 247]); *minucijof* SPr50 ‘kalendorius’ (< rusėnų минуция, минуция [23, T. 18, 60]; le. *minucyje* [16, T. 14, 277]); *tojus* SPr78 ‘gegužės mėnuo’ [8] (< sen. rus. май [27, T. 9, 9]; rusėnų май [23, T. 17, 226]; le. *maj* [16, T. 13, 22]); *moliarius* SPr76 ‘tapytojas’ (< rusėnų маляръ [23, T. 17, 251]; le. *malarz* [16, T. 13, 54]); *morkva* SPr77 ‘morka’ [8] (< rusėnų маркевъ [23, T. 19, 260]; le. *marchew*, *markiew* [16, T. 13, 150]); *turinka* SPr84 ‘juodaodė moteris’ [8] (< rusėnų мурина [23, T. 18, 227]; le. *turzynka* [16, T. 15, 190]); *tužikas* SPr11 ‘valstietis, ūkininkas’ [8] (< sen. rus. мужикъ [27, T. 9, 304]; rusėnų мужикъ, мужыкъ [23, T. 18, 211]); *tūgorius* SPr84 ‘mūrininkas’ [8] (< rusėnų мураръ [23, T. 18, 224]; le. *turarz* [16, T. 15, 185]); *nabagas* SPr13 ‘kas nelaimingas, pasigailėjimo, užuojautos vertas, vargšas’ [8] (< sen. rus. небога [27, T. 11, 18]; rusėnų небога [23, T. 19, 389]; le. *nieboga* [16, T. 17, 142]); *naperskas* SPr88 (< sen. rus. наперстокъ [27, T. 10, 173]; le. *naparstek* [16, T. 16, 45]); *pagrabas* SPr122 ‘rūsysis’ [8] (< sen. rus. погребъ [27, T. 15, 198]); *paliauka* SPr131 ‘sriuba’ [8] (< rusėnų поливка [23, T. 26, 144]; le. *polewka* [16, T. 26, 447]); *palubatkos* SPr19 ‘pusbačiai’ [8] (< rusėnų полуботки [23, T. 26, 212]); *pantaplia* SPr119 ‘batas’ [8] (< rusėnų пантофель [23, T. 23, 437]; le. *pantofel* [16, T. 23, 188]); *parakaunučia* SPr140 ‘parakinė’ [8] (< rusėnų пороховница [23, T. 27, 26]; le. *prochownica* [16, T. 30, 320]); *paratas* SPr140 ‘keltas, plaustas’ [8] (< sen. rus. поромъ, паромъ [27, T. 17, 125]; rusėnų поромъ, паромъ [23, T. 15, 24]; le. *prot* [16, T. 30, 339]); *parubežė* SPr129 ‘vieta prie sienos, paribys’ [8] (< rusėnų порубежье [23, T. 27, 33]; sen. rus. порубежье [27, T. 17, 135]); *pasogas* SPr134 ‘ištekančiai dukteriai, seseriai iš tėvų ūkio seniau duodama dalis pinigais, gyvuliais’ [8] (< rusėnų посагъ, посагъ [23, T. 27, 61]; le. *posag* [16, T. 27, 445]); *petruška* SPr123 ‘petražolė’ [8] (< sen. rus. петрушка [27, T. 15, 30]; rusėnų петрушка [23, T. 24, 275]; le. *pietruszka* [16, T. 24, 238]); *pėtnavoti, -avoja, -avojo* SPr10 ‘žymėti, ženklinti’ [8] (< ukr. п’ятнувати [24, T. 4, 652]; rus. пятновать [26, T. 33, 232]); *pleskoti, -oja, -ojo* SPr55 ‘ploti, pliaukšėti, plaskuoti’ [8] (< sen. rus. плескати, плескати [27, T. 15, 88]; rusėnų плескати, пляскати [23, T. 24, 367]; le. *plaskać* [16, T. 24, 322]); *plytinykas* SPr10 ‘plytų dirbėjas’ [8] (< rusėnų плитникъ [23, T. 24, 372]); *praznykas* SPr44 ‘prekymetis’ (< sen. rus. празникъ [27, T. 18, 128]; rusėnų празникъ [23, T. 27, 476]); *pučkorių* SPr153 ‘kas šaudo iš patrankos’ (< sen. rus. пушкарь [27, T. 21, 73]; rusėnų пушкарь [23, T. 29, 384]; le. *puszkarz* [16, T. 34, 499]); *pulokas* SPr152 ‘pistoletas’ [8] (< rusėnų пулгакъ [23, T. 29, 344]; le. *pulhak* [16, T. 34, 436]); *puzonas* SPr152 ‘trombonas’ [8] (< sen. rus. пузанъ [27, T. 21, 42]; le. *puzan* [16, T. 34, 515]); *ragažė* SPr77 ‘iš šiaudų arba lunų pintas dangtis, užtiesalas; iš liepos lunų audimas, plaušinyš’ [8] (< sen. rus. рогожа [27, T. 22, 178]; rusėnų рогожа [23, T. 30, 135]); *ravas* SPr157 ‘griovys’ [8] (< sen. rus. ров [27, T. 22, 170]; rusėnų ров [23, T. 30, 133]; le. *row* [16, T. 35, 441]); *roica* SPr153 ‘patarėjas’ [8] (< sen. rus. райца [27, T. 21, 264]; rusėnų райца [23, T. 29, 482]; le. *rajca* [16, T. 35, 95]); *ručinyčia* SPr160 ‘šautuvas, muškietė’ [8] (< sen. rus. ручница [27, T. 22, 264]; rusėnų ручница, рушница [23, T. 30, 491]; le. *rusznica*, *rucznica* [16, T. 36, 49]); *sabalius* SPr170 ‘kiaunių šeimos plėšrus žvėrelis (*Martes zibellina*)’ [8] (< sen. rus. соболь [27, T. 26, 27]; rusėnų соболь [23, T. 32, 25]); *salanka* SPr171 ‘druskinė’ [8] (< rusėnų солянка [28, T. 2, 339]); *serednykas* SPr14 ‘silpnas gėrimas’ [8] (< rusėnų середникъ [18, 1139]); *serveta* SPr164 ‘skepetėlė nusišluostyti valgant ar kam pašluostyti’ [8] (< sen. rus. сервета [27,

T. 24, 75]; rusėnų *сервета* [23, T. 31, 221]; le. *serweta* [14, T. 6, 76]); *sieras* SPr178 'pilkas' [8] (< sen. rus. *сѣрый* [27, T. 24, 93]; rusėnų *серый* [23, T. 31, 237]); *signietas* SPr165 'žiedas su herbu ar šiaip kokių ženklų, naudojamas antspauduoti' [8] (< rusėnų *сигнетъ* [28, T. 2, 319]; le. *sygnet* [14, T. 6, 534]); *skrininykas* SPr168 'kas daro, pardavinėja skrynias' [8] (< rusėnų *скрынникъ, скринникъ* [23, T. 31, 387]; le. *skrzynnik* [17, T. 6, 191]); *skripyčia* SPr168 'smuikas' [8] (< sen. rus. *скрипица* [27, T. 25, 23]; rusėnų *скрипица, скрипица* [23, T. 31, 379]; le. *skrzypice* [17, T. 8, 263]); *skotertis* SPr102 'staltiesė' [8] (< sen. rus. *скатерть* [27, T. 24, 181]; rusėnų *скатерть* [23, T. 31, 307]); *smetona* SPr170 'grietinė' [8] (< sen. rus. *сметана* [27, T. 25, 179]; rusėnų *сметана* [23, T. 31, 485]; le. *śmietana* [17, T. 9, 32]); *šėpavalas* SPr39 'karšėjas, tūbavėlys' [8] (< rusėnų *шаповаль* [27, T. 2, 488]); *šinkius* SPr51 'smuklininkas' [8] (< le. *szynek, szynk* [17, T. 8, 592]); *telėtina* SPr14 'veršiena' [8] (< rusėnų *телятина* [18, 1434]); *trapnas* SPr31 'grakštus, dailus, gražus, nuostabus' [8] (< le. *trafny* [17, T. 9, 93]); *valakas* SPr195 'Italijos, Valakijos gyventojas' [8] (< rusėnų *волохъ* 'жыхар Малдавii, або Валахii' [23, T. 4, 147]); *vosilka* SPr83 'rugiagėlė; jos žiedas' [8] (< sen. rus. *василекъ* [27, T. 2, 23]); *vožnas* SPr196 'svarbus, reikšmingas' [8] (< rusėnų *важны* [23, T. 2, 299]; le. *ważny* [17, T. 10, 52]); *zavatka* SPr128 (< le. *zawojka, zawijka* [18, 1660]).

Kai kurie šios grupės slavizmai yra polonizmai, tačiau jie skiriasi nuo prieš tai minėtų okazinių polonizmų: SPr užrašytas lenkiškas žodis nėra jų šaltinis: le. *kruż* / lie. *alvenikas*; le. *pierzyna* / lie. *duknos*; le. *miłosciwe lato* / lie. *jubileuśas*; le. *foremny* / lie. *trapnas*. Greičiausiai šie slavizmai lietuvių kalboje jau buvo vartojami, todėl K. Sirvydui nebuvo reikalo perimti šalia užrašyto lenkiško žodžio.

Yra atvejų, kai K. Sirvydas šalia aiškinamo žodžio pateikia ne tik slavizmą, bet ir indigenų žodį ar jo junginį: *čėra* / *taurė*; *čėrai* / *pikti darbai*; *gvaltyti* / *gvaltą darau*; *kriaučius* / *siuvėjas*; *kumštas* / *juokas*; *kušnierius* / *kailinykas*; *liesvyčios* / *karklės*; *maknos* / *tūbas*; *maknotas* / *tūbuotas*; *mojus* / *gegužės mėnuo*; *nabagas* / *neturėlis*; *pėtnavoti*, *-avoja*, *-avojo* / *žyminti*, *-ina*, *-ino* / *ženklinti*, *-ina*, *-ino*; *šėpavalas* / *tūbavėlys*. Tokie atvejai rodo, kad lietuvių kalboje tuo metu būta ekvivalentų aiškinamam žodžiui įvardyti, tačiau K. Sirvydas vis viena pasirinko šalia pavartoti ir slavizmą. Be to, kartais vienam žodžiui paaiškinti greta vartojami du slavizmai, hibridai arba slavizmai ir indigenis žodis: *zbonas* / *alvenikas*; *kūbkas* / *taurė* / *čėra*; *šinkius* / *karčemnykas*. Kadangi SPr buvo skirtas Vilniaus Akademijos studentams, ypač lietuviams [21, 249], galima daryti išvadą, kad SPr greta vartojami slavizmai buvo visiškai natūrali lietuvių kalbos leksikos dalis, suprantama net lenkų kalbos, kuri buvo aiškinamoji Akademijoje, nemokantiems lietuviams.

SPR HIBRIDAI

Kad K. Sirvydui nemaža dalis slavizmų buvo kaip savakilmiai žodžiai, rodo jo vartojami hibridai, t. y. slavizmų darybinis potencialas. Iš mokinių su lietuvių kalbos priesagomis yra padaryta deminutyvų (*abrūsėlis* SPr163 iš *abrūsas* SDIII375 'rankšluostis, skarinis'; *alvenykėlis* SPr65 iš *alvenykas* SPr65; SDIII191 'ąsotis'; *bliūdelis* SPr81 iš *bliūdas* PK219; SPr81; SDIII175 'dubuo; jį jį telpantis kiekis' [8]; *čmutavoti*, *-avoja*, *-avojo* SPr31 'niekus kalbėti, juokauti' [8] (< le. *czmucić* [14, T. 1, 394]; rus. *чмутумъ* [29, 609]); *dvarčėlius* SPr31 iš *dvarčėius* SPr31; SDIII56 'dvariukas' [8]; *dūšėlė* SPr27 iš *dūšia* Mž10; DP155; DK97; PK6; SPr27; SDIII55; JE115 'mitologijoje, religijoje ir filosofijoje – nemirtingas, nematerialus žmogaus pradai, egzistuojantis nepriklausomai nuo kūno, dvasia; vėlė' [8]; *kižėlė* SPr10 iš *kižė* DP358; SPr10; SDIII28 'sena trobelė, pirkelė, landynė' [8]; *krotėlė* SPr156 iš *krota* SPr63 'narvelis' [8]; *kūbkelėlis* SPr52 iš *kūbkas* DP526; PK13; SPr17 'taurė; geriamasis

puodukas' [8]; *lenciūgėlis* SPr70 iš *lenciūgas* DP437; SPr70; SDIII487 'grandinė' [8]; *masčiasūdelis* SPr169 iš dūrinio *masčiasūdis* SPr169 'stiklainis'; *mužikaitis* 'mužiko sūnus' [8] SPr11 iš *mužikas* SPr11; SDIII29 'valstietis, ūkininkas' [8]; *pečėlius* SPr121 iš *pečius* WP160; BB2Moz19; DP523; PK137; SPr121; SDIII290; JEI114 'krosnis patalpai šildyti, maistui virti, kepti, duonkepisi' [8]; *pugvyčėlė* SPr56 iš *pugvyčia* SDIII80 'odinė kailinių saga' [8]; *ravelis* SPr157 iš *ravas* SPr157 'griovys' [8]; *skotertėlė* SPr102 iš *skotertis* SPr102, SDIII236 'staltiesė' [8]; *tavorėlis* SPr67 iš *tavoras* BBEz27; DP383; SPr67; SDIII85; ChApr18 'prekė; krautuvė, parduotuvė' [8]; *telėlis* SPr14 iš *telias* BB2Moz29; DP267; SPr14; SDIII33 'karvių jauniklis, veršiukas' [8]; *telyčėlė* SPr65 iš *telyčia* VlnE52; SPr65; SDIII84; ChPvŽ9 'jauna, neturėjusi veršio karvė' [8]; *zbonelis* SPr65 iš *zbonas* DP615; SPr28; SDIII6 'ąsotis' [8]; *žemčiūgėlis* SPr120 iš *žemčiūgas* DP526; SPr120; SDIII289; JEI179 'perlas' [8]; *žėkelis* SPr208 iš *žėkas* BBMal2; DP273; SPr208; MP71 'mokinys' [8]), būdvardžių (*chvoldingas* SPr30 iš *chvoldas* SPr30 'klostė; neprietelingas' SPr107 iš *neprietielius* BB2Moz23; DP366; DK96; PK16; AK42; SPr107; SDIII213; JEI28; ChMt13 'nedraugas, priešas' [8]; *peklinis* SPr121 iš *pekla* DP352; DK92; PK7; SPr121; JEI96 'pragaras' [8]; *telinga* SPr62 iš *telias* BB2Moz29; DP267; SPr14; SDIII33 'karvių jauniklis, veršiukas' [8]; *šūtingas* SPr211 iš *šūtas* WP144; DP167; SPr31; SDIII17 'juokdarys, išdaigininkas; juokai' [8]; *susiediškias* SPr162 iš *susiedas* BBEz36; DP65; SPr162; JEI91; ChLuk14 'kaimynas' [8]), vidinės ypatybės būdvardžių (*akvatus* SPr104 iš *akvata* DP574, SPr104; SDIII240 'noras, patraukimas' [8]), veiksmazodinių ir vardažodinių abstraktų (*čmutavojimas* SPr31 iš *čmutavoti, -avoja, -avojo* SPr31; SDIII61 'niekus kalbėti, juokauti' [8]; *fundavojimas* SPr32 iš *fundavoti, -avoja, -avojo* DP87; SPr32 'įkurti, remti, pasitikėti; suteikti'; *furmonystė* SPr32 iš *furmonas* SPr32 'vežikas, važmininkas' [8]; *karčiamystė* SPr52 iš *karčiama* DP66; SPr51 'smuklė' [8]; *kytrystė* SPr31 iš *kytrus, -as* BB1Moz41; PK178; SPr13 'gudrus, suktas, klastingas' [8]; *kotavojimas* SPr52 iš *kotavoti, -avoja, -avojo* SPr52 'kankinti, plakti, mušti' [8]; *kriaučystė* SPr63 iš *kriaučius* SPr63 'siuvėjas' [8]; *kušnierystė* SPr69 iš *kušnierius* SPr68 'kailiadirbys' [8]; *moliarystė* SPr76 iš *moliarius* SPr76 'tapytojas'; *mužikystė* SPr11 iš *mužikas* SPr11; SDIII29 'valstietis, ūkininkas' [8]; *prierystė* SPr16 iš *prieras* SPr32; JEI105 'svetimoteris' [8]; *susėbrinimas* SPr175 iš hibr. *susėbrinti* SPr175 'padaryti sėbru, dalininku' [8]; *susiedystė* SPr162 iš *susiedas* BBEz36; DP65; SPr162; JEI91; ChLuk14 'kaimynas' [8]; *šūtijimas* SPr67 iš *šūtyti, -ija, -ijo* DP96; SPr211 'juokauti, išdaigauti' [8]; *šūtystė* SPr211 iš *šūtas* WP144; DP167; SPr31; SDIII17 'juokdarys, išdaigininkas' [8]), ypatybių turėtojų pavadinimų (*gvaltinykas* SPr41 'prievartautojas' iš *gvaltas* BPII502; SPr40; SPI324 'prievarta, priespauda' [8]; *kytrius* SPr13 'suktas, gudrus žmogus' [8] iš *kytrus, -as* BB1Moz41; PK178; SPr13 'gudrus, suktas, klastingas' [8]; *mierytojas* SPr79 iš *mieryti, -ija, -ijo* Mž517; SPr10; JEI87 'matuoti' [8]; *paramnykas* SPr146 iš *paramas* SPr140 'keltas, plaustas' [8]; *pečėtojas* SPr121 iš *pečėtyti, -ija, -ijo* VlnE214; PK208; SPr121; SDIII291; SPI375 'dėti pečėti, antspauduoti' [8]; *rokavotojas* SPr153 iš *rokavoti, -avoja, -avojo* DP 360; Ch25; SPr153 'aritmetiškai spręsti, skaičiuoti' [8]; *skripyčinykas* SPr168 iš *skripyčia* SPr168; SDIII407 'smuikas' [8]; *nuteriotojas* SPr188 iš *nuteriotti, -ioja, -iojo* DP333; PK 87; SGI45; SPr135; SDIII129; SPI115; JEI204 'prarasti ką, netekti ko' [8]; *triūbytojas* SPr181 iš *triūbyti, -ija, -ijo* Mž158; BBZak10; DP15; SGI32; SPr181; SDIII55 'pūsti trimitą, dūduoti' [8]), dūrininių (*masčiasūdis* SPr169 'stiklainis'; *mašnapjovys* SPr161 'vagišius, kišenvagis'; *pečiakuris* SPr121 'krosnies kurentojas, kūrikas' [8]; *savarėdis* SPr177 'savališkias' [8]), įrankių pavadinimų (*mačėnikas* SPr76 iš *mačinti, -ina, -ino* 'padėti, pagelbėti' (LKŽ)); kitokių vedinių (*karbija* SPr11 'tokia pintinė su antvožu kam nors supilti' [8] iš *karbas* 'krepšys, pintinė, rėtelis' [8]).

Hibridams priskirtini ir SPr vartojami veiksmažodžiai *kytrauti*, *-auja*, *-avo* SP13 'gudriai, klastingai, sukta kalbėti, elgtis' [8], *pėtnyti*, *-ija*, *-ijo* SP121; SDIII27 'daryti pėtnus, dėmėti; žymėti' [8] (*inpėtnyti*, *-ija*, *-ijo* SP85 'pažymėti', *ipėtnyti*, *-ija*, *-ijo* SP88 'sudėmėti'), *prieruoti*, *-ioja*, *-avo* SP33 'svetimauti, sanguliauti' [8], *sėbrinti*, *-ina*, *-ino* 'daryti sėbru, dalininku' [8] (*susėbrinti*, *-ina*, *-ino* SP175 'padaryti sėbru, dalininku'). Hibridais laikomi žodžiai, kurie turi ir savų, ir skolintų morfemų, tačiau slaviškos šaknies veiksmažodžių interpretacija gali būti probleminė. Paprastai perimant slavizmą veiksmažodį ir integruojant jį į lietuvių kalbą, laikomasi priesagų atliepimo, t. y. lenkų, rytų slavų priesagų *-ować*, *-овати* (*-овать*, *-авать*, *-евать*) veiksmažodžiai lietuvių kalboje turi priesagas *-avoti*, *-avoja*, *-avojo*, veiksmažodžiai su priesagomis *-ic* (*-yc*), *-umu* (*-ьму*) lietuvių kalboje gauna priesagas *-yti*, *-ija*, *-ijo*; su *-ac*, *-atu* (*-аць*, *-ать*, *-ять*) – *-(i)oti*, *-(i)oja*, *-(i)oj*. Priesagos *-(i)uoti*, *-(i)uoja*, *-(i)avo*, *-inti*, *-ina*, *-ino* bei *-(i)auti*, *-(i)auja*, *-(i)avo* neturi analogijų slavų kalbose ir neatitinka slavizmų integravimo sistemos. Kai į lietuvių kalbą iš kitų kalbų yra perimamas pats veiksmažodis ir jo bendrašakniai vardažodžiai, yra galimybė, kad darybinis ryšys yra užsimezges jau lietuvių kalboje ir žodis yra hibridas su indigeniomis lietuvių kalbos priesagomis (pvz., *rubežioti*, *-ioja*, *-iojo* SDIII75 'vesti ribą': *rubežius* 1. 'teritorijos riba, siena'; 2. 'pl. tam tikras apibrėžtas plotas, sritis'; 3. 'žemės rėžio, lauko riba, ežia'). Tas ryškus, kai veiksmažodžiui kalboje recipientėje suteikiama priesaga, formaliai neatitinkanti slavų kalbų veiksmažodžių priesagos, bet hibridą sunkiau atskirti, kai jis turi priesagas *-yti*, *-ija*, *-ijo* ar *-(i)oti*, *-(i)oja*, *-(i)oj*. Tokiais atvejais būtina analizuoti potencialaus vedinio ir potencialaus pamatinio žodžio reikšmių santykį, galimą darybos kategoriją. Po tokios analizės paaiškėjo, kad SPr vartojamas veiksmažodis *pėtnyti*, *-ija*, *-ijo*. Jis slavų kalbose turi formaliųjų atitikmenų (sen. rus. *платнниту* 1. 'налагать клеймо'; 2. 'таврить' [25, T. 2, 2, 1799]; rus. tarm. *платннить* 1. 'ставить отличительный знак, метку метить'; 2. 'ставить в вину, упрекать кого-л.'; 3. 'бранить, ругать кого-л.'; 4. 'морить, травить (тараканов и т. п.), посыпая чем-л. сыпучим') [26, T. 33, 231], tačiau jų reikšmės su *pėtnyti*, *-ija*, *-ijo* reikšmėmis sutampa tik iš dalies. Šis veiksmažodis yra denominatyvas iš *pėtnas* MP 184, SP23 'dėmė, žymė' [8]. Lietuvių kalboje priesagų *-yti*, *-ija* faktityvų daryba iš vardažodžių yra labai dažna ir vedinys yra gavęs naujų reikšmių daiktavardžio pagrindu.

Kiti SPr veiksmažodžiai hibridai turi slavizmams nebūdingas priesagas. *Sėbrinti*, *-ina*, *-ino* yra faktityvas, išvestas iš skolinio *sėbras*, *-ė* DP293, KNSE22, SP26, SDIII445, JEI94 1. 'kas su kitais turi bendrai bites, bičiulis, bitininkas'; 2. 'draugas'; 3. 'pirkimo ar pardavimo bendras, mainų dalyvis'; 4. 'pusininkas'; 5. 'blogų darbų, blogos kompanijos dalyvis, bendrininkas' [8]. Tokios darybos kategorijos ir priesagų veiksmažodžių pamatinis žodis, jeigu tai daiktavardis, paprastai ir yra gyvų būtybių pavadinimai. Priesagos *-uoti*, *-uoja*, *-avo* atitikimo reikšmės veiksmažodžių daryboje yra dariausios. Bendroji kategorijos reikšmė yra „atlikti funkcijas to, dirbti tuo, elgtis taip, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“, pamatiniai žodžiai paprastai yra asmenų pavadinimai, taigi *prieruoti*, *-ioja*, *-avo* 'svetimauti, sanguliauti' < „elgtis kaip prieras“ yra išvestas iš daiktavardžio *prieras* SP32, JEI105 'svetimoteris' [8]. O *kytrauti*, *-auja*, *-avo* 'gudriai, klastingai, sukta kalbėti, elgtis' yra tipiškas statyvas, kurio pamatinis žodis yra būdvardis *kytras* (*-us*) PK178, SP13 'gudrus, klastingas, apsukrus' [8].

Kaip ir slavizmų atveju, SPr hibridai kai kuriais atvejais greta turi pavartotą ir indigenų lietuvių kalbos žodį, rečiau – kitą slavizmą: *akvatus* / *noringas*; *čmutavojimas* / *juokas*; *čmutavoti*, *-avoja*, *-avojo* / *juoktis*; *inpėtnyti*, *-ija*, *-ijo* / *žyminti*, *prierystė* / *su svetimu nusidėjimas*, *telyčėlė* / *karvelė*; *alvenykėlis* / *zbonelis*, *peklinis* / *peklus*, *tavorėlis* / *būdelė*. K. Sirvydo vartojami hibridai paklūsta visoms lietuvių kalbos darybos taisyklėms, nors vargu ar autorius

to sąmoningai siekė. Paprasčiausiai slavizmai lietuvių kalboje buvo vartojami visiškai taip pat, kaip ir savakilmiai žodžiai, turėjo sinonimus, nuo indigenių žodžių nesiskyrė ir jų darybinis potencialas. Ypač verta atkreipti dėmesį į SPr abstraktus. Tokie slavų kalbų žodžiai kaip rusėnų *малеванье* 1. ‘дзеянне па дзеясл. малевати ў 1 знач. – рысаваць фарбамі; маляваць’; 2. ‘фарбаванне’; 3. ‘малюнак’ [23, T. 17, 234]; le. *malowanie* 1. ‘wytwór prasy malarza’; 2. ‘nazwa czynności od „malować”’ [16, T. 13, 60], rusėnų *мордованье* ‘дзеянне па мордовати – катаваць, мучыць, прыгнятаць, прыцыняць пакуты’ [23, T. 18, 155], *мордованье* ‘katowanie, zabijanie’ [17, T. 4, 327] į lietuvių kalbą perimami kaip *moliavonė* DP1, SPPr76 ‘dažymas’ [8], *mardavonė* PK 114,2 ‘kančia, vargas’ [8], t. y. skolinys priskiriamas *ē* kamienui. Kitais atvejais pasirenkamas jau lietuvių kalbos hibridas – *-imas* vediniai (pvz., *fundavojimas* SPPr32, *kotavojimas* SPPr52). Kai buvo skolinamas kitoks veiksmo pavadinimas ar abstraktas, K. Sirvydas išnaudojo lietuvių kalbos darybinį potencialą, skirtingoms reikšmėms atspindėti vartojo skirtingas priesagas, pvz., *išmoliavojimas* SPPr201 ‘paveikslas, atvaizdas’ [8] plg. su le. *wymalowanie* SPPr201; *moliarystė* SPPr76 ‘tapymas’ plg. *malarstwo* SPPr76, *šūtijimas* SPPr67 ‘juokavimas’ [8] plg. le. *kuglarstwo* SPPr67, *šūtystė* SPPr211 ‘juokai’ [8] plg. le. *žart* SPPr211. K. Sirvydo raštuose pastebimas ir atvirkštinis, nors ir nedėsnas procesas, kai prie indigenės lietuvių kalbos šaknies pridedamos slaviškos priesagos, pvz., *druskinyčia* ‘druskos sandėlis’ [8] SDIII115, *juodylinyčia* ‘rašalinė’ [8] SDIII92, *tiesavotis*, *-avojasi*, *-avojosi* SPPr139. Dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse irgi esama tokių atvejų (pvz., *žiemavoti* ‘žiemoti’ [8], *naktavoti* ‘nakvoti’ [8], *kvailavoti* ‘kvailioti’ [8]).

IŠVADOS

K. Sirvydo 1620 m. žodynas yra pirmasis tokio pobūdžio žodynas LDK, ir jo autorius lietuvių kalboje turėjo rasti atitikmenų aiškinamiems lenkų ir lotynų kalbų žodžiams. Dažniausiai tai buvo indigeniai lietuvių kalbos žodžiai, rečiau – slavizmai ar hibridai su slaviškomis morfemomis. Dauguma jų yra įjęę į platesnę vartoseną ir užrašyti ne tik SPPr. Jų SPPr yra 484 leksemos.

Kai SPPr slavizmai yra akivaizdūs skoliniai iš lenkų kalbos, o jų šaltinis – šalia esantis žodis lenkų kalba, tuomet greičiausiai tai yra okaziniai polonizmai, vartoti tik K. Sirvydo. Tokie polonizmai nėra paliudyti kituose senuose lietuvių kalbos raštuose, jie ir šiandieninėse tarmėse nėra plačiai vartojami. Matyt, tuometinėje lietuvių kalboje nebuvo ekvivalentų, tą rodo ir sinonimų nevartojimas. Iš esmės tokie okaziniai polonizmai yra gana specifiniai žodžiai (pvz., *sėta* ‘porinis skaičius, pora’, *dišlius* ‘vežimo rodiklis, gražulas’), todėl suprantama, kad K. Sirvydas smarkiai rėmėsi lenkų kalba. Tokių polonizmų SPPr yra 15 leksemų.

SPPr yra neaiškios kilmės slavizmų (120 leksemų), kurie atkeliaavę iš rytų slavų arba yra polonizmai, bet jų šaltinis – ne šalia užrašytas lenkų kalbos žodis. Tokie slavizmai į lietuvių kalbą turėjo atkeliauti ganėtinai anksti ir įgauti stiprias pozicijas, nes K. Sirvydas renkasi juos, o ne indigenių žodį. Nemaža atvejų, kai šalia sinonimiškai pavartoti būtent savakilmiai lietuvių kalbos žodžiai, vadinasi, jų būta. Tokį reiškinį galima paaiškinti tik tuo, kad net lietuvių kalbos vartotojams, kuriems iš esmės SPPr ir buvo pirmiausia skirtas, šie slavizmai ir vediniai iš jų buvo suprantami, ir tai rodo didelę slavų kalbų įtaką tuometinei lietuvių kalbos leksikai.

Yra atvejų, kai K. Sirvydas šalia aiškiamo žodžio pateikia ne tik slavizmą, bet ir indigenių žodį ar jo junginį: *čėra / taurė; čėrai / piktai darbai; gvaltyti / gvaltą darau; kriaučius / siuvėjas; kumštas / juokas; kušnierius / kailinykas; liesvyčios / karklės; maknos / tūbas; maknotas / tūbuotas; mojus / gegužės mėnuo; nabagas / neturėlis; pėnavoti, -avoja, -avojo / žyminti, -ina,*

-ino / ženklininti, -ina, -ino; šėpavalas / tūbavelys. Tokie atvejai rodo, kad lietuvių kalboje tuo metu būta ekvivalentų aiškinamam žodžiui įvardyti, tačiau K. Sirvydas vis viena pasirinko šalia pavartoti ir slavizmą. Be to, kartais vienam žodžiui paaiškinti greta vartojami du slavizmai, hibridai arba slavizmai ir indigenis žodis: *zbonas / alvenikas; kūbkas / taurė / čėra; šinkiūs / karčemnykas*. Kadangi SPr buvo skirtas Vilniaus Akademijos studentams, ypač lietuviams, galima daryti išvadą, kad SPr greta vartojami slavizmai buvo visiškai natūrali lietuvių kalbos leksikos dalis, suprantama net lenkų kalbos, kuri buvo aiškinamoji Akademijoje, nemokantiems lietuviams. SPr slavizmai net sudaro sinonimų poras (pvz., *zbonas / alvenikas; kūbkas / čėra*), yra pamatiniai žodžiai 59 hibridams. Toks darybinis potencialas irgi rodytų, kad tuo metu šie slavizmai lietuvių kalboje buvo vartojami ir suprantami plačiau ir nebuvo tik vieno K. Sirvydo pasirinkimas, taigi iš esmės SPr puikiai atspindi slavų kalbų įtaką XVII a. lietuvių kalbos leksikai.

Gauta 2018 08 13
Priimta 2019 01 03

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- [1] BŪGA, Kazimieras, *Rinktiniai raštai*. T. I. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros I-klė, 1958. 655 p.
- [2] DROTVINAS, Vincentas. Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. *Tarybinė mokykla*, 1956, Nr. 8, p. 45–46.
- [3] JAKAITIENĖ, Evalda. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009. 351 p.
- [4] KEINYS, Stasys. Lietuvių kalbos hibridai (sąvoka, rūšys ir normiškumas). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, 1984, t. 3(88), p. 113–123.
- [5] LEBEDYS, Jurgis. Konstantinas Sirvydas. *Lituanistikos baruose*, 1972, t. 1, p. 111–115.
- [6] LEBEDYS, Jurgis. *Senoji lietuvių literatūra*. Vilnius: Mokslas, 1977. 361 p.
- [7] *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008. 633 p.
- [8] *Lietuvių kalbos elektroninis žodynas*. Prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt/>>.
- [9] PAKALKA, Kazys. Dėl K. Širvydo žodyno „Dictionarium trium linguarum“ lenkiškosios-lotyliškosios dalies šaltinio. *Lietuvos TSR MA darbai. Serija A*, 1960, t. 1(8), p. 217–221.
- [10] PAKALKA, Kazys. Apie defektinį trikalbį K. Širvydo žodyną. *Lietuvos TSR MA darbai. Serija A*, 1973, t. 4(45), p. 131–142.
- [11] PAKALKA, Kazys. K. Širvydo žodyno istorijos metmenys. Iš: *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 1979, p. 15–83.
- [12] PAKALKA, Kazys. Pastabos apie senąjį Konstantino Sirvydo trikalbį žodyną (~1620 m.). Iš: *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*. Vilnius, 1997, p. 6–25.
- [13] PALIONIS, Jonas. *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis, 1967. 333 p.
- [14] *Słownik języka polskiego*. I–VIII. Warszawa, 1898–1923.
- [15] *Słownik polszczyzny XVII wieku*. Prieiga per internetą: <<http://sxvii.pl/>>.
- [16] *Słownik polszczyzny XVI wieku*. I–XXXV. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1966–2011.
- [17] *Słownik staropolski*. I–XI. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1953–2002.
- [18] SMOCZYŃSKI, Wojciech. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. 2016. Prieiga per internetą: <<https://dl.dropboxusercontent.com/u/21280621/Smo%D1%81zy%C5%84ski%20W.%20S%C5%82ownik%20etymologiczny%20j%C4%99zyka%20litewskiego.pdf>>.
- [19] SPr – *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997. 572 p.

- [20] URBUTIS, Vincas. Pirmais lietuvių kalbos žodynas ir keletas jo retų žodžių. *Baltistica*, 1967, t. 3(2), p. 209–218.
- [21] ZINKEVIČIUS, Zigmąs. *Senųjų raštų kalba*. Vilnius: Mokslo, 1988. 297 p.
- [22] ZINKEVIČIUS, Zigmąs. *Rinkiniai raštai*. T. I. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002. 623 p.
- [23] *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*. I–XXXIII. Мінск, 1982–2013.
- [24] *Етимологічний словник української мови*. I–VI. Київ: Наукова думка, 1982–2012.
- [25] *Словарь древнерусского языка*. I–III. Москва: Книга, 1989.
- [26] *Словарь русских народных говоров*. I–XLVI. Москва, Ленинград, Санкт-Петербург: Наука, 1965–2013.
- [27] *Словарь русского языка XI–XVII вв.* I–XXIX. Москва: Наука, 1975–2011.
- [28]. ГИМЧЕНКО, Е. К. *Матеріали до словника писемної та книжної української мови*. I–II. Київ, Нью-Йорк: Національна академія наук України, 2002–2003.
- [29] *Толковый словарь живого великорусского языка*. IV. Москва: Русский язык, 1982.
- [30] *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. I–XIII. Мінск, 1978–2010.

ANŽELIKA SMETONIENĖ

Konstantinas Sirvydas's '*Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum*' as a Reflection of the Linguistic Situation in the Grand Duchy of Lithuania of the Seventeenth Century

Summary

Konstantinas Sirvydas's *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum* published in 1620 is a unique source because it reflects the Lithuanian lexis of the beginning of the seventeenth century. It is distinguished from other written Lithuanian sources by the abundance of loanwords, hybrids, and neologisms. A considerable number of Slavic loanwords and Slavic-root words are known only from *Promptuarium*: they are not attested in other written works of the Grand Duchy of Lithuania and Lithuania Minor, and are either not recorded in contemporary dialects or are represented there only very sparsely. The aim of this article is to identify which of the Slavic loanwords and hybrids in *Promptuarium* are occasional words and which were widely used in the Lithuanian language of that time but did not find their way into other Lithuanian written works of the Grand Duchy of Lithuania. All the written works that appeared in the Duchy were exclusively of a religious character, which could have predetermined their limited lexis. Meanwhile, targeted at the students of Vilnius Academy, *Promptuarium* included the names of various tools, clothes, fabrics, and other realities for which Sirvydas had to find words in the Lithuanian language.

Keywords: Konstantinas Sirvydas, dictionary, Slavic loanwords, hybrids